

УДК: 327(100)
Примљено: 22. октобар 2008.
Прихваћено: 15. децембар 2008.
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 4/2008.
год. 15. vol. 22.
стр. 11-30.

Драган Р. Симић

Факултет политичких наука, у Београду

УЗБУРКАНОСТ У ГЛОБАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ (Од међудржавног поретка до глобалног друштва)

МЕЃУДРЖАВНИ/СВЕТСКИ СИСТЕМ ИЛИ МЕЃУНАРОДНИ/СВЕТСКИ ПОРЕДАК

Када су у питању наука о политици и савремена политиколошка публицистика, тзв. системски приступ је углавном заменио пређашња изучавања поретка; и не само то, него је појам поредак једно време скоро нестао из употребе. Сазвежђу појмова друштвених наука, политичког и свакодневног говора, поредак се поново прикључио коришћењем у синтагми „нови светски поредак”, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година. У великој мери због тога што појмови политички, међународни и светски систем, који су у ствари „само језиком кибернетске анализе осавремењени језички облици изворног појма поредак”,¹⁾ немају потребну значењску ширину и садржинску дубину. Ипак, преовлађујућа употреба појма систем налаже озбиљном истраживачу да се макар укратко позабави применом системске теорије у изучавању међународних односа. Тешко да би се, наиме, могао водити продубљен разговор о поретку у данашњем свету, без укључивања у такав напор доприноса системске теорије. Поредак пре свега подразумева „положај делова у некој целини”²⁾, апсолутно или релативно јединство отворено или затворено према спољној средини. С друге

1) Сличан став заузима и проф. Љубомир Тадић у: *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996, стр. 219.

2) Ибидем, стр. 206.

стране, премда се скоро искључива употреба појма систем и примена системске теорије, прво у природним а потом и у друштвеним наукама, временски подудара са размахом бихејвиоризма, структурализма, функционализма и кибернетике, сам појам систем је, по времену настанка, много старији. Уз *taxis* и *kosmos*, у значењу поредак на српском језику, стари Грци су користили и појам *systema* којим су означавали целину састављену од међусобно повезаних и зависних делова. Антички филозофи најчешће разликују систем у два његова основна значења: а) као објективни ред света и б) као субјективни поредак. Прво значење се може срести још код Парменида, Питагоре и, у нарочито развијеном облику, у учењима стоика. За стоике је систем „светски поредак”, ред свих ствари на основама јединственог унапред задатог начела, закона или логоса. Треба још казати да се органолошко порекло ове теорије у њеном пунијем значењу зачело у Платоновој филозофији; реч је, наиме, о његовом ставу да је свако друштво орган или тело којем ваља да се самоодреди према околини.

Друго значење система односи се на субјективно замишљени поредак, тј., поредак „виђен” нашом спознајом. Систему се приступа на овакав начин почев од Декарта, затим Хјума, Канта и, посебно, код Хегела. Примера ради, Хјум вели да се „систем везује пре свега уз особине спознаје, чија је веза са спољним поретком ствари у суштини хипотетичка.”³⁾ Кант, даље, одређује систем као „јединство разноликих сазнања под једном идејом”, чиме је, по нашем мишљењу, проширио значењско простирање система дубоко у поље поретка. Најпосле, Кант је луцидно одредио систем као „појам ума о облику једне целине”⁴⁾

Полазећи од претпоставке да је сваки систем живи систем (living system), ова теорија „настоји” да, почевши од биолошке ћелије до супранационалног система светске политике, „колонизује” све друштвене појаве и читав простор друштвених наука. Уосталом, њен родоначелник Ludwig von Bertalanffy, био је по образовању биолог; полазна теза присталица тзв. системског приступа је да постоји јединство света и да, у том смислу, системска теорија треба да послужи као оквир за обнову јединства свих наука.⁵⁾ Берталанфи види широко поље примене ове теорије одређујући систем као скуп чинилаца који се налази у међудејству. Ова дефиниција

3) Пирец, Јакшић, *Светски капиталистички систем*, Економика, Београд, 1987, стр. 497.

4) Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg, 1956, str. 748.

5) О томе пишу Анатољ Рапопорт а посебно Берталанфи у: *General System Theory: A New Approach to Unity of Science*, 1951; *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, 1968; *Unity and Diversity of Systems*, 1969

скоро да нема „обала“: ако се подвргне строжијој анализи, лако се доводи у питање њена научност. Правдајући честу употребу разлозима наводне веће научне објективности, заговорници теорије система заборављају да је она давно престала да буде само то што јој име каже. Љубомир Тадић примећује да се амбиције ове теорије у друштвеним наукама нису задржале само у аналитичкој равни; *system theory* је почела да се јавља и као некаква „свеобухватна идеологија модерности“, узимајући повремено улогу својеврсне „контра-филозофије“.⁶⁾ Јасноће ради, треба поуздано разликовати када је системска теорија, а) одређен, посебан начин размишљања; б) метод или техника анализе и в) приступ у управљању системима. Још тачније: да ли су у питању систем, системска теорија или системска анализа,⁷⁾ тј., конкретни или аналитички системи?

Системска теорија сагласно духу времена научног позитивизма, а у настојању да се постигне што је већа могућа егзактност у методу и исказу, преузима и неке категорије математике и кибернетике (*input, output, feedback, overload, ...*); другим речима, органицистику је прожелела механицистиком. Систем се самерава логички и функционалистички, док је структура задата; систем, даље, „тежи“ одржавању образаца, прилагођавању, постизању циљева, интеграцији, чак се и самопреображава.⁸⁾ Остаје, наравно, питање домета и ограничења ове теорије: при томе је, по нашем мишљењу, основна недоумица може ли се стварност у потпуности уклапати у схеме и логичке образце? Истраживањем „системског приступа“ међународним односима осветљава се управо једна од најважнијих димензија укупног поретка у његовом класичном одређењу. Као што често бива у оваквим расправама, и овде није реч само о пуким терминолошким разликама. Ради се о питању којим се нарочито занимао Хедли Бул: има ли у међународном систему, који се, додајемо ми, саморазумева као функционалан, високо интегрисан и јединствен, поретка у његовом класичном значењу? Ко, даље, одређује природу и границе стварних односа унутар „стерилног“ светског система? Најпосле, каква је вредност у погледу могућности предвиђања, као и употребљивост системске теорије у тзв. теоријама игара и геополитици? Не спорећи у начелу Рапопортову опаску како „системски приступ омогућава ваљано изучавање функционалистичког односа изме-

6) Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, стр. 212, 213.

7) Doherty, James E., Robert L. Pfaltzgarff, *Contending Theories of International Relations*, Harper & Row Publishers, New York, 1981, Second Edition, pp. 134-180.

8) Deutsch, Karl W., *The Nerves of Government*, The Free Press, New York, 1964, pp. 250-254.

ђу делова и целине без жртвовања научне строгости”⁹⁾, наука сама, ипак, не може да пружи целовито објашњење поретка. Поредак се, наима, не може само мислити и „сцијентистички” домислити. Чак су и многа одређења система више уопштена, пре филозофска него што су строга, научна...¹⁰⁾ Упркос томе, замисао система се код великог броја истраживача појавила као полазни, основни и организујући концепт научног промишљања међународних односа. Ради се о замислима међународног и светског система.

Кенет Болдинг (*Keneth Boulding*) прави занимљиво разликовање система по критеријуму сложености на: механичке, хомеостатичке, биолошке, системе који одговарају вишим животињама и људске.¹¹⁾ Парсонс, нпр., везује акцију и друштвени систем (*action system*) на такав начин да се све између субјекта и објекта догађа унутар система. Појединац је истовремено члан неколико таквих „система акције”, од породице, преко националне државе, све до међународног система. Парсонсов систем је састављен од три подсистема: а) систем личности; б) друштвени систем и в) културни систем; сви подсистеми утичу једни на друге и на „систем акције” у целини. Он је поистовећивао моделе међудејства у „системима акције” на унутрашњем нивоу са онима у међународном систему. Одржање равнотеже управљањем природних напетости је основни задатак модела међудејства у обе поменуте врсте система.¹²⁾ Овај социолог је исправно уочио да тадашњи биполарни међународни систем не омогућава успостављање заједничких вредности што би међународно друштво подигло на ниво „заједнице”.¹³⁾ Одређивање и усвајање заједничких вредности, које, наравно, прелазе границе националних држава и војно-политичких савеза, довело би, по њему, до успостављања међународног поретка. Не тако изричито као Бул, Парсонс ипак прави разлику између система и поретка; систем је и код њега, наима, значењски ужи појам од поретка.

9) Dougherty, James, Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, op. cit. p. 138.

10) Примера ради Хобс даје једно такво одређење система: ”Под системом ја разумем било који број људи окупљен поводом неког интереса или посла био он дозвољен или недозвољен”, Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford, 1946, p. 146.

11) Boulding, Keneth E., *The Image: Knowledge in Life and Society*, University of Michigan Press, 1956, p. 8.

12) Parsons, Talcott, *Sociological Theory and and Modern Society*, The Free Press, New York, 1961, pp. 120, 121.

13) Parsons, Talcott, *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York, 1961, pp. 467-468.

Карл Дојч (*Karl Deutsch*) је истраживао системе уопште, тако да његова подела система према њиховој способности да делотворно одговоре на спољне и унутрашње изазове може да буде од користи и у изучавању међународних односа. По њему, једнако као унутрашњи политички системи, тако и међународни политички систем и његови подсистеми могу да делују и делују као посебно тело (*Платон*) у односу на стварно или замишљено окружење. Дојч на основу тога истиче четири могућа политичка система: а) самоуништавајући систем који се распада у релативно повољним околностима; б) систем који је неспособан да преживи под тешкоћама које долазе из окружења; в) систем који је способан да преживи у ограниченим спољним условима и г) самоувећавајући систем који је способан да повећа извесност преживљавања у растућој разноврсности спољних чинилаца.¹⁴⁾

Незадовољни ранијим резултатима изучавања међународних односа, поједини истраживачи су у времену расцвета научног позитивизма, бихејвиоризма и насртљиве нумерологије оличене у кибернетици, у примени системске теорије видели начин да се превазиђу поменути недостаци „класичног” приступа. Они који су се бавили међународним односима до тада су погрдно називани „торбарима дневних догађаја који само скупљају чињенице из области спољних послова за рачун свемоћне бирократије”, приметио је Вилијам Фокс.¹⁵⁾ Све до појаве антологијске студије Мортона Каплана, „Систем и процес у међународној политици”, било је тешко говорити о научној заснованости истраживања међународних односа. Између осталог и због тога је неопходно размотрити „природу међународног система”¹⁶⁾ код једног броја аутора, независно од тога којој школи мишљења припадају.

Сам међународни поредак, „виђен” као међународни систем којим се већ *per definionem* поједностављује и уопштава многостраност и вишезначност међудржавног и међународног живота, најшире је одредио Џошуа Голдштајн (*Joshua Goldstein*). Овај професор Америчког универзитета у Вашингтону, заправо, нуди амалгам три ранија одређења међународног система: Евана Луарда, Мартина Вајта и Мортона Каплана. По

14) Deutsch, Karl W., *The Nerves of Government*, op. cit. pp. 248, 249.

15) Fox, William T. R., *Foreword, System and Process in International Politics* by Morton Kaplan, New York, 1975.

16) Luard, Evan, *Conflict and Peace in the Modern International System: A Study of the Principles of Order*, Macmillan, 1988; Martin Wight, *Systems of States*, Leicester University Press, 1977; Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, Wiley, New York, 1957.

мишљењу ове тројнице, „државе су у међудејству унутар једног скупа добро одређених и на дуго установљених правила игре који управљају оним што се сматра државом и тиме како државе поступају једна с другом. Заједно ова правила обликују међународни систем какав познајемо.”¹⁷⁾ Као што се може закључити из претходно реченог, заговорнике теорије међународног система не занима ко и како установљава поменута „правила игре”; вредности и садржаји свести потпуно су изван њихове пажње. Код њих се, дакле, ради о „било којем скупу независних политичких јединица... које делују једне на друге (међуделују) са значајном учесталашћу и у складу с одређеним правилима.”¹⁸⁾ Разлоге увођења система и системске теорије у изучавање међународних односа најубедљивије је образложио управо Мортон Каплан истичући потребу да се систематским уопштавањем чињеница међународног понашања дође до „једног непротивречног скупа ванвременских претпоставки.”¹⁹⁾ Био је у праву тврдећи да једна истраживачка дисциплина постаје наука тек установљавањем властитих закона и самосвојне теорије. „Попут астрономије где закони који управљају односима између небеских тела треба да буду примењиви (курзив Д.С.) независно од имена небеских тела (звезда), тако теорија међународног система треба да надраста конкретност онога што стварно јесте. Да се овако постављена теорија не би распинула и нестала у потпуној апстракцији треба, ипак, узети у обзир разлике у величини и тежини тих звезда, као и њихово међусобно растојање”²⁰⁾

ПОРЕДАК ДРЖАВА; СИСТЕМ ДРЖАВА; ДРУШТВО ДРЖАВА

Међународни односи су, по Хедли Булу (*Hedley Bull*), један „сложен скуп односа између држава који образује међународно друштво, а не једноставни систем држава.”²¹⁾ Из наведеног одређења се јасно разазнају бар две кључне одлике промишљања поретка и међународних односа код овог истакнутог представника „Бри-

17) Holsti, K. J., *International Politics*, Prentice – Hall, Englewood Cliffs, 1967, p. 29.

18) Kaplan, Morton, *System and Process in International Politics*, op. cit. p. 1.

19) Исто, стр. 1.

20) Videti: Richard Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics*, Little Brown, Boston, 1963, pp. 280- 296.

21) Bull, Hedley, *The Anarchical Society – A Study of Order in World Politics*, MacMillan, London, 1995, Second Edition, p. VII

танске школе”: прво, по Булу, главни субјекти међународних односа су суверене државе и, друго, појмови „међународно друштво” и „систем држава” немају исти значењски садржај, тј., разлика између ова два појма је суштинске природе. Његово становиште најбоље разјашњава питање којим се служио као својеврсним „лакмусом” у истраживању везе поменути два појма: „колико друштва има, заправо, у сваком систему?”²²⁾ Бул не одбацује у потпуности значај овде навођених, многобројних подела аналитичких и конкретних међународних система, али истовремено исправно примећује да бављење само међуодносом целине и делова, што је иначе срж сваког „системског приступа”, представља претерано поједностављивање веома сложених односа који се одвијају између народа и држава. „Системски приступ”, наиме, занемарује средину коју, за одвијање поменутог „међуодноса,” ствара сплет интереса, вредности, писаних и неписаних правила понашања, установа... Стављање нагласка на друштвеност и друштво, иако га означава као „анархично”, разликује Була од многих других истраживача међународног поретка и система. Док, нпр., Ханс Моргентау истражује међународне односе тако што у први план ставља државе које се надмећу између себе у непрекидној борби за увећање моћи („*struggle for power*”), а неореалисти, попут Кенета Волца, усредсређују своју пажњу на проблем распореда моћи у међународном систему, Бул сматра да се само помоћу концепта моћи не може ваљано објаснити међудржавни поредак. Овде треба казати како је Бул једнако далеко од идеалистичко-институционалистичких становишта, по којима су равнотежа снага и систем држава „застарели и неефикасни” па их зато треба надоместити некаквом ауторитативном међународном организацијом универзалног карактера. Односи у „анархичном међународном друштву” се крећу од сарадње и правно уређених правила понашања између држава, на једној, до отворене борбе за моћ, сукоба и ратова, на другој страни. Свестрано, социолошки анализирајући међународни живот, Бул, поред пресудних односа моћи, разматра и везе које проистичу из заједничких веровања, идеја, интереса и вредности...

Студија „Анархично друштво” (*The Anarchical Society*) представља један посебан приступ у разумевању међународног система и поретка - „система у коме економска међузависност присиљава, где је мрежа заједничких правила и установа густа, где је рат изгубио због нуклеарне опасности свој некадашњи значај...”²³⁾

22) Ибидем, р. VIII

23) Ибидем, рр. X, XI

Под поретком у међународним односима Бул подразумева „укупност односа између држава међународног политичког система као целине”.²⁴⁾ Из овако прешироког одређења одмах пада у очи Булова обазривост да *a priori* односе у међународном друштву означава поретком. Систем, дакле, може да постоји у односима народа и држава, а да истовремено нема поретка. Будући да су данашњи међународни односи глобални по обухвату, то се основано може говорити о постојању светског система држава. До овог ступња у анализи долазе заговорници системског приступа у изучавању међународних односа; Бул, међутим, иде даље и испитује, као што је већ речено, да ли има чинилаца и одлика поретка у једном систему. Поретку противставља беспоредак одређујући га крајње „реалистички” као „стварно или могуће стање ствари, не као вредност, циљ или предмет.”²⁵⁾ Следећи једно овакво одређење, не грешимо ако на основу њега, закључимо да поредак може да постоји иако нема међународног права и међународних организација. По Булу, поштовање одређених правила понашања од стране чинилаца поретка успоставља сам поредак; поменута правила могу, али не морају, да имају статус међународног права. Као што је познато, у историји су постојали најразличитији облици међународних поредака чији унутрашњи односи нису били уређени позитивним правним нормама међународног права.

Бул, такође, пориче неизоставну улогу светским и другим међународним организацијама кад је реч о (не)постојању поретка. Коначно, међународно право и међународне организације имају значајну улогу у „животу” једног међународног поретка, али она није ни пресудна нити неизоставна за сам поредак. Бул није испустио из вида у његовој обухватној и продубљеној студији однос међународног права и међународног поретка. И он је, разуме се, претходно настојао да одреди кључне појмове у свом истраживању - пре свих, појам поредак. Поредак, по њему, „није било који образац у односима људских бића, група или народа, него узорак који је окренут нарочитом исходу, тако уређен друштвени живот који унапређује одређене циљеве и вредности.”²⁶⁾ Овакво одређење има сличности са познатом дефиницијом поретка коју је дао Аурелије Августин. Подсетимо се, писац „Божије државе” сматра да је поредак „добар распоред противречних делова, где сваки заузима најподесније (право) место.”²⁷⁾

24) Ибидем, р. XV

25) Ибидем, р. XVI

26) Ибидем, рр. 3, 4.

27) Ибидем, р. 4.

Бул је, после много околишања, одредио поредак као „један образац људског деловања који одржава (тежи) основне, првенствене или неке универзалне циљеве друштвеног живота као таквог.”²⁸⁾ У намери да постигне што већу општост важења ова Булова дефиниција је, по нашем мишљењу, функционалистички крајње апстрактна са превеликим нагласком на одржање поретка као његов главни циљ. Одржању и самоодржању је, разуме се, тешко одрећи кардиналну важност, али се они, као циљеви било које и било какве друштвене организације, *ipso facto* њеног постојања, претпостављају. Садржај појма остаје и даље магловит, а нигде није објашњено шта су и који су то „основни, првенствени или универзални циљеви”.

Неопходна, додатна разјашњења поводом ових недоумица и недоречености дао је сам Бул расправљајући о међународном поретку.²⁹⁾ „Под међународним поретком подразумевам образац деловања који одржава основне или првенствене циљеве друштва држава или међународног друштва”³⁰⁾, каже Бул. За Була су државе главни субјекти међународних односа; оне, као независне политичке јединице, формално и стварно испољавају ознаке суверености у унутрашњим односима, као и према споља. По њему „систем држава” постоји када две или више држава, као делови, сачињавају једну целину, тј., када постоји довољан степен међудејства између њих. Другим речима, о међународном систему или систему држава може да се говори када једна држава, чланица система, планирајући своје понашање и делатност у међународним односима и поводом неких питања, чак и унутрашње политике, узима у обзир постојање њој ближих или даљих истих таквих субјеката. Унутар система држава могући су односи сарадње, сукоба и неутралности; распон међудејства држава у међународном систему захвата сва могућа поља „додира” - у овом погледу Булов приступ је шири од навођеног становишта Рејмона Арона који допушта само две основне врсте односа у систему држава: рат и мир.³¹⁾ Слично становиште Арону о овоме заузима и индијски политички мислилац Каутиља, истичући рат и мир као два основна стања у односима држава.³²⁾

28) Ибидем, р. 4.

29) Ибидем, рр. 8-19.

30) Ибидем, р. 8.

31) Видети: Raymond Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman – Levy, Paris, 1962.

32) Kautilya, *Arthashastra*, Mysore Printing and Publishing House, Mysore, 1967.

Занимљиву поделу прави *Мартин Вајт*; он, наиме, анализирајући многобројне примере историјских, „конкретних” међународних система прави разлику између „међународних система држава” и „сизеренског система држава”.³³⁾ По Вајту, међународни систем држава постоји када га сачињавају стварно, а не само формално, суверене државе. Будући да су такви случајеви веома ретки у међународним односима, да су истовремено све државе чланице система у потпуности суверене, Вајт је више пажње обратио на „сизеренске системе држава” који претпостављају, на другој страни, превласт једне државе у систему над осталим субјектима. Овде треба напоменути да су у историји били ретки случајеви да је једна држава успевала да направи трајнију превласт у постојећем међународном систему, да успостави властиту хегемонију и наметне осталима сизеренске односе”, тј., претвори друге државе у своје вазале. У овом систему држава сизерен је једини суверен, док његови вазали губе своју стварну независност... Примери „сизеренског система држава” могу се наћи у односима Римске империје и њој суседних народа иза „лимеса”; у већ помињаном поретку држава (у раздобљу од пропасти Западног римског царства, до XI века), на чијем је челу била једина истински суверена и независна држава - Византија, затим, у односу Абасидског Калифата према читавом сазвежђу њему потчињених земаља. У новије време сизеренство се може препознати нарочито у односима метропола са формално независним државама, њиховим некадашњим колонијама (неоколонијализам).

Кад је реч о Вајтовом разликовању „прворазредних међународних система држава” који су сачињени само од суверених и независних држава, и „другоразредних”³⁴⁾ у којима се успостављају односи сизеренства, данашњи међународни систем је по својим одликама ближи другој групи. Овде треба рећи да су Вајт и Бул недовољно тачни у употреби појмова „светски систем” и „систем држава”; овај други по територијалном обухвату, може и не мора да буде глобалан. Другим речима, њих двојица не праве разлику између, нпр., упоредног постојања неколико регионалних поредака држава или регионалних система држава, с једне, и светског система, који може да се састоји од више засебних регионалних система или, зависно од каквоће међудејства субјеката, од неколико регионалних поредака држава, с друге стране. ***Могућ је, разуме се, случај да истовремено постоје различити регионални системи држава***

33) Wight, Martin, *Systems of States*, p. 1.

34) Исто

или регионални пореци држава, а да нема светског система или светског поретка држава.

Занимљиво је да је о поменутих недоумицама расправљао још Пуфендорф (*Pufendorf*); у расправи *De systematibus civitatum* из 1675. године, он не говори о европском систему држава који обухвата читав наш континент, него о засебним групама држава унутар тог система.³⁵⁾ Пуфендорф је узео у обзир да су неки народи Европе тога времена били подељени, територијално и политички, у већи број мањих, међусобно завађених државица, војводства, кнежевина,... (нпр., Италија и Немачка). Такви „национални подсистеми” су се појављивали према споља као посебни етнички и културно-цивилизацијски субјекти укупног европског система држава, иако нису представљали јединствене политичке чиниоце. У исто време, „делови националних подсистема” су ступали у привредне, културне и политичке односе, одвојено и за свој рачун, са другим европским државама. Славни правник је добро уочио сложену и често противречну природу односа разнородних субјеката европског система у његово време.

Уз одређења међународног система као система држава (*system of states*) неопходно је истражити и друштво држава (*system of states*). Пре свега, треба одговорити на питање: шта је неопходно, у погледу количине и каквоће међудејства чинилаца једног међудржавног односа, да би могло да се говори о његовој „друштвености”? Још одређеније: у чему је садржинска разлика између међународног система (система држава) и међународног друштва (друштва држава)? Примера ради, по једном становишту (*Heeren*), систем држава не значи само једноставан распоред његових субјеката који имају одређен степен додира и међудејства, него је то „јединство неколико граничних држава, које су међусобно сличне у обичајима, религији и степену друштвеног развоја, и повезане заједно узајамношћу интереса.”³⁶⁾ Није тешко уочити да је нагласак у овом Хереновом одређењу на наводној свести о заједничким интересима и дељењу заједничких вредности, чак и на заједничкој културној и цивилизацијској повезаности, што су одлике друштва, а не система. Као примере за овакво своје гледиште Херен наводи „систем градова-држава” старе Грчке, односе „зарађених држава” пре уједињења Кине 221. године п.н.е. као и односе

35) Исто

36) Heeren, A. H. L., *A manual of the History of the political System and its Colonies*, Oxford Talboys, 1834, Vol. 1, p. V наведено према: Hedley Bull, *The Anarchical Society*, op. cit. p. 12.

између италијанских градова-држава у XVI веку. Тешко је спорити у било ком од наведених примера постојање културне и цивилизацијске блискости делова тих целина – система; такође се не може порицати ни дељење заједничких вредности и интереса... Реч је о томе да све ове поменуте одлике упућују на закључак о постојању друштва, а не само система. Отуда сматрамо да је Булово разликовање система и друштва значајније у истраживању међународних односа. Он, наиме, тврди да друштво држава, односно међународно друштво, постоји када „група држава, свесна одређених заједничких интереса и вредности ствара друштво у коме су његови чланови-субјекти обавезани заједничким скупом правила у међусобним односима и деле установљавање заједничких институција.”³⁷⁾ Уосталом, читава Булова студија има за циљ одговор на питање: да ли се, и у којој мери, данашњи међународни систем може сматрати за друштво, односно поредак?

Оно што је, по нашем мишљењу, скоро извесно: данас се основано може говорити о глобалном међународном систему; међународно друштво подразумева истовремено постојање међународног система; с друге стране, међународни систем може да постоји а да односи у њему, по својој каквоћи, не творе међународно друштво. Изразит пример за то је положај Турске у европском систему од почетка XVI до средине XVII века. Отоманска империја је, у том раздобљу, несумњиво била субјект европског и међународног система држава, али све до Париског конгреса 1856. године ниједна страна у том односу није сматрала да са оном другом дели заједничке вредности. Ни после Уговора из Лозане 1923. године, Турска, по нашем мишљењу, није сасвим прихваћена у европско друштво држава и народа. И данас, на почетку XXI века, поред других разлога, културно-цивилзацијске разлике држе Турску подаље од чланства у ЕУ... Већ су, иначе, навођени примери постојања древних међународних и међудржавних система чији су чланови у једном раздобљу били Персија, Картагина и грчки градови-државе; свака од поменутих држава је, у својим унутрашњим и нарочито спољнополитичким рачуницама узимала у обзир постојање друга два субјекта система, али између њих није постојало осећање блискости и нису делиле заједничке вредности, културу, па чак ни израженије привредне интересе. Бул потпуно исправно разликује међудејство, које је довољно за успостављање система, од одлика које један однос чине друштвеним. Додуше, прелаз из „системског” у „друштвено ста-

37) Ибидем, р. 13.

ње” у стварности међународних односа није лако тачно утврдити. Грчки градови-државе пре него што су их Римљани покорили, Кина из времена зараћених држава (480 - 221. године п.н.е.), „кругови држава” на индијском потконтиненту у дугачком низу столећа, као и данашња западноевропска интеграција, представљају примере истовременог постојања међудржавног/међународног система и међудржавног/међународног друштва.³⁸⁾

Од значаја за ово истраживање је и Булово довођење у везу међународног поретка као неопходног предуслова, оквира за установљавање међународног друштва. Он каже: „...под међународним поретком се подразумева образац или распоред међународног деловања који одржава оне циљеве друштва држава који су основни, првенствени или универзални”.³⁹⁾ Следећи наведено одређење може се закључити да кад нема поретка, нема ни друштва, тј., кад нема „обрасца или распореда међународног деловања које одражава оне циљеве друштва држава који су основни, првенствени или универзални”, онда, последично, нема ни самог друштва. По нашем мишљењу, постоји извесна сличност између оваквог Буловог становишта и Кисинцеровог одређења појма „легитимност”. Бивши амерички државни секретар сматра да стабилни међународни систем није производ „тежње за миром, него једне општеприхваћене легитимности”.⁴⁰⁾ Оно што, даље, даје основ за поменуто поређење тиче се његовог одређења саме легитимности као: „међународног споразума (курзив Д.С.) о природи изводљивих поступака и о допуштеним циљевима и методама спољне политике.”⁴¹⁾ Легитимност, заправо, значи прихватање оквира међународног система од стране свих великих сила. Сличност постоји, наиме, између Буловог „обрасца и распореда међународног деловања” и Кисинцерове легитимности схваћене као „међународне сагласности о дозвољеним циљевима и средствима спољне политике”, тј., у оба случаја се истичу скоро истоветни претходни услови, оквири за стабилне међународне поретке који се одликују особинама друштвености.

Постоји изненађујуће висока сагласност аутора из различитих школа међународних односа кад је реч о редоследу важности циљева чијем остварењу теже, свеједно, међународни систем, поредак или међународно друштво: а) очување си-

38) Ибидем, р. 15.

39) Ибидем, р. 16.

40) Kissinger, Henry A., *A World Restored*, Grosset and Dunlap, New York, 1964, р. 1.

41) Ибидем, р. 2.

стема или друштва држава самих; б) одржавање независности и спољног суверенитета појединачних држава; в) очување мира и г) постизање истих циљева којима тежи било који други облик друштвеног организовања. Очигледно, циљ који је, по значају надређен свим осталим тиче се очувања одређеног стања, за шта су, по природи ствари, највише заинтересовани главни субјекти система. Примера ради, када говори о „сагласности о допуштеним циљевима и методама спољне политике, као и о општим оквирима система из којих извире легитимност”, Кисинџер мисли о сагласности великих сила а не свих држава које су чланице међународног система. Сличан став о овоме заузима и Мортон Каплан; он тражи, пре свега, од тзв. есенцијалних актера да поштују начело равнотеже снага у име очувања стабилности система као целине.⁴²⁾ Очување „међународног друштва” самог, као његов главни циљ, истиче Хедли Бул.⁴³⁾ Претње остварењу оваквог циља међународног система или међународног друштва најчешће долазе од стране неког од субјеката који је својим јачањем нарушио постојећу равнотежу снага и тежи да оствари хегемонију над осталима. Историја пружа многобројне примере; кинеска држава Ч’ин, којој је успело да покори све њене противнике и створи јединствену државу; неуспешан покушај Атине да оствари хегемонију над читавим „хеленским светом”; опасно угрожавање равнотеже снага створене Вестфалским миром 1648. године прво од стране Хабсбурга, преко Луја XIV, све до Наполеона; у нашем столећу такве покушаје су чинили Хитлер у намери да створи „нови европски и светски поредак” (*Neue Ordnung*).

Претња опстанку одређеног система или друштва држава може да дође и од универзалних међународних организација и других транснационалних субјеката светског система: у сваком случају, на удару је прво водећа улога суверене, независне, националне државе. Тако долазимо и до расправе о другом по значају циљу који један међународни систем или поредак теже да остваре. Реч је о очувању независности и спољне суверености држава чланица међународног система или поретка. И у овом случају ради се, наравно, о очувању независности и суверенитета великих сила или тзв. есенцијалних актера. Ако, на пример, дође у питање опстанак самог система или независност и сувереност неког од „стубова система”, не само да се угрожава и

42) Kaplan, Morton, *System and Process in International Politics*, op. cit. p. 23.

43) Bull, Hedley, *The Anarchical Society*, op. cit. p. 16.

повређује независност и сувереност „средњих” и „малих” држава „намиравањем”, „интервенцијама у име одржања постојеће равнотеже снага”, стварањем и одржавањем „сфера утицаја, тампон зона и неутралних земаља”, него се поједине такве државе и народи дословно бришу са географске карте. Кад је опстанак самог система у питању, у крајњем случају, најјачи жртвују чак и неку од великих сила; за разлику од претходног случаја, тежи се налажењу одговарајуће замене и попуњавања „концерта” најмоћнијих „новим играчем”.

Тек трећи циљ по значају за било који међународни систем или поредак јесте очување мира. Овде се, наравно, не ради о трајном и, галтунгијански казано, „позитивном миру”, него пре о избегавању озбиљнијих, „врућих” сукоба између великих сила; чак и такав мир ће се увек жртвовати у име остварења претходна два циља.

Четврта група циљева чијем остварењу тежи међународно друштво, полази од тзв. заједничких циљева друштвеног живота уопште. Реч је о заштити појединаца, група и читавих народа од неконтролисаног физичког насиља: као што је познато, државе међусобно признају једна другој искључиво право ограниченог коришћења насиља према њиховим грађанима, поштују физичку неповредивост изасланика, преговарача и дипломата; што је још значајније, државе се обавезују да се и у рату придржавају одредби међународног ратног права (*temperamenta belli*). Четвртој групи припада и циљ поштовања дате речи и учињених обећања, тј., поштовање преузетих обавеза из међународних уговора (*pacta sunt servanda*). Будући да у стварним међународним односима државе скоро увек стављају интерес испред поштовања обећања, то се ова група циљева показала најмање остварљивом: и из тих разлога је правилније говорити о систему, него о друштву држава.

Тек остварењем свих или већине наведених циљева може се говорити основано о постојању односа друштвености у међународном систему. Отуда, још једанпут, све напред изложено упућује на закључак да се на овај начин научно утемељено може говорити само о систему, а тешко о друштву у данашњим стварним међународним односима. Ако, попут Хедлија Була, изједначимо постојање друштва и поретка у међународним односима, онда је реч најпре о „анархичном друштву.”⁴⁴⁾

Под „светским поретком”, нпр., Бул подразумева „оне обраце људске делатности која одржава основне или првенствене

44) Ибидем, р. 19.

циљеве друштвеног живота у човечанству као целини”.⁴⁵⁾ Док неки старији аутори попут Јозефа Франкела, сматрају да су „главни субјекти међународног друштва или заједнице, система или поретка пре свега државе”⁴⁶⁾, дотле их Бул искључује из наведеног одређења светског поретка. Франкел, иначе, у овом погледу разликује две крајње ситуације светског система држава: стање потпуне превласти суверених субјеката-држава и систем који, као његови главни субјекти, сачињавају надржавне институције. Као што се може видети, у оба случаја се подразумева постојање држава у систему или у поретку.

ОД МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА КА ГЛОБАЛНОМ ПОРЕТКУ

Имајући у виду одлике међународног поретка које истичу заговорници различитих теоријских приступа – од „класичних” реалистичких, преко либералистичких, све до алтернативно-критичких – с једне стране, и под утицајем глобализације измењене односе на позорници међународног живота после Хладног рата с друге стране, отвара се неколико недоумица. Прво, неопходно је разјаснити да ли су глобализацијски таласи у свим њиховим видовима испољавања, било да су претежно „западњачки” или су заиста глобални по извору и обухвату, већ произвели такве последице на основу којих је оправдана тврдња како је у наше време глобализација тзв. дефинишућа одлика међународног поретка?⁴⁷⁾ Другим речима, суштински је важно да се одговори на питање да ли је поредак хладноратовских биполарних односа замењен својеврсним поретком глобализације, или данас имамо на делу међународни поредак глобализованих држава? Претходно, треба издвојити и изучити сталности и новине у међународном поретку и светским процесима, како би се добио одговор на питање може ли се крај Хладног рата сматрати и за почетак изградње некаквог послевестфалског система и поретка чије одлике нам још нису сасвим познате.

45) Ибидем, р. 19.

46) Frankel, Joseph, *International Relations*, Oxford University Press, London, 1969, pp. 117-119.

47) Clark, Ian, ” Globalization and post-cold war order”, in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition, pp. 560-575. (видети страну 562.)

Промене су се догодиле унутар држава, као и у односима између држава: штавише, међународни систем је претрајао без већих потреса промену односа снага крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX столећа, док је управо напетост између државе и друштва у многим случајевима узроковала и насилне сукобе. Премда се може говорити како се друштвени и, посебно, међународни поредак после Хладног рата исказују у многобројним видовима који га одвајају од односа претходног раздобља (нпр., кроз повећану улогу и значај етничитета, идентитета, религије, делатности наметања и чувања мира, извођење тзв. хуманитарних интервенција, путем процеса сложене међузависности и глобализације, регионализма, економске транзиције, демократизације, интеграције, карактеришу га још и тероризам, ширење оружја за масовно уништавање, радикалне измене постојећих режима, претећа климатска и демографска кретања,...), ипак недостаје једна суштинска одлика која би синтетички одразила управо његов идентитет.

Природа поретка, друштвеног, међународног, светског или глобалног садржана је у одговору на питање: чији поредак? Другим речима, до бића поретка долазимо одгонетањем ко су или шта су његове главне јединице, односно прави стожери. Премда се на први поглед чини како је питање „чији поредак?“ скоро излишно, одговор на њега није увек једноставан напор. Забуну, између осталог, ствара и велики број потенцијално противречних идеја и развијених концепата о поретку у коме живимо чији су субјекти истовремено државе, али и све више појединци и други многобројни недржавни актери. Због свега овога, и не само метафорички, међународни поредак држава, посебно у неколико последњих деценија, све дубље урања у широку мрежу глобалног друштва у настајању добијајући при томе аморфан облик: упоредо постоје и боре се за претежност најмање два поретка - поредак чији су главни субјекти државе и који је ослоњен на равнотежу снага, поларан распоред моћи (не искључујући при томе и хегемонску и империјалну структуру моћи) и различите облике колективне безбедности на једној страни, као и светски поредак са појединцима као главним субјектима утемељен у идејама, нормама, вредностима и институцијама које их придржавају, поредак људске безбедности и људских права, густе мреже глобалног управљања који почива на новом односу до тада преовлађујућег политичког над економским и околним, на другој страни...

Премда заговорници светског поретка и глобалног друштва *in statu nascendi* дају предност вредностима правде, благостања

и људске еманципације у односу на стабилност и трајност којима пре свега тежи међународни поредак држава, постојање макар контура два упоредна поретка богатог Севера и сиромашног Југа, уз објективно крњење суверенитета али и субјективно довођење у питање независности и интегритета држава и народа волонтистичким интервенционизмом, често противрече баш вредностима којима се, нпр., теоретичари либералног поретка с правом диче.

ЛИТЕРАТУРА

- Aron, Raymond, *Paix et Guerre entre les Nations*, Calman-Levy, Paris, 1962.
- Баљшаја Совјетскаја Енциклопедија, Москва, 1955.
- Boulding, Keneth E., *The Image: Knowledge in Life and Society*, University of Michigan Press, Michigan 1956.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society – A Study of Order in World Politics*, MacMillan, London, 1995, Second Edition
- Clark, Ian, "Globalization and Post-Cold War Order", in: Baylis, John, Smith, Steve, Owens, Patricia, Eds., *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, Fourth Edition
- Енциклопедијски енглеско-српскохрватски речник (II), Просвета, Београд, 1956.
- Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, *The Penguin Dictionary of International relations*, Penguin Books, London, 1999.
- Fox, T. R., Foreword, *System and Process in International Politics* by Morton Kaplan, New York, 1975.
- Frankel, Joseph, *International Relations*, Oxford University Press, London, 1969.
- Griffiths, Martin, O'Callaghan, Terry, *International Relations – The Key Concepts*, Routledge, London, 2002.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Oxford University Press, Oxford, 1967.
- Holsti, K.J., *International Politics – A Framework for Analysis*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1967.
- Ikenberry, John G., *After Victory – Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2000.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg, 1956.
- Kaplan, Morton, *System and Process in International Politics*, Wiley, New York, 1957.
- Kautilya, *Arthashastra*, Mysore Printing and Publishing House, Mysore, 1967.
- Kissinger, Henry A., *A World Restored*, Grosset and Dunlap, New York, 1964.
- Larousse du XXe Siecle, Librairie Larousse, Paris, 1932.
- Luard, Evan, *Conflict and Peace in the Modern International System: A Study of the Principles of Order*, MacMillan, London, 1988.
- Матић, Милан, Подунавац, Милан (Прир.), Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.

21. Parsons, Talcott, *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York, 1961.
- Пирец, Душан, Јакшић, Миомир, Светски капиталистички систем, Економика, Београд, 1987.
- Политичка Енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975.
- Речник лагинског језика, Просвета, Београд, 1976.
- Речник српскохрватског књижевног језика, Матица Српска, Нови Сад, 1971.
- Rosecrance, Richard, *Action and Reaction in World Politics*, Little Brown, Boston, 1963.
- Симић, Драган Р., *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996.
29. Wight, Martin, *Szstem of States*, Leicester University Press, London, 1977.

РЕЗИМЕ

Готово неизмењен у прва три века постојања, међународни поредак се темељио на равнотежи снага, дипломатији, савезима, међународном праву и, нешто касније, међународним организацијама као својим кључним чиниоцима и субјектима. У једном таквом поретку, суверене и независне државе у условима непостојања средишње власти – анархије али не и хаоса – ипак прихватају и признају *заједничке стандарде понашања и међудејства*. Може се говорити о политичкој, дипломатској, правној, економској и војној страни одређеног међународног поретка – будући да се као синоним поретку најчешће употребљава појам међународни систем, неопходно је казати да поредак за разлику од система подразумева као своју посебност, поред постојања међудејства држава, још и усвојена правила понашања и заједничке вредности. Сваки поредак је истовремено и систем; с друге стране, основано је питање да ли, и колико, у одређеном систему има односа који одликују друштвени и међународни поредак. Међународни поредак држава, посебно у неколико последњих деценија, све дубље урања у ширине глобалног друштва *in statu nascendi* добијајући при томе аморфан облик: упоредо постоје и боре се за претежност најмање два поретка – поредак чији су главни субјекти државе и који је ослоњен на равнотежу снага, поларан распоред моћи (не искључујући при томе и хегемонску и империјалну структуру моћи) и различите облике колективне безбедности на једној страни, као и светски поредак са појединцима као главним субјектима у темељен у идејама, нормама, вредностима и институцијама које их придржавају, поредак људске безбедности и људских права, густе мреже глобалног

управљања који почива на новом односу до тада преовлађујућег политичког над економским и околним, на другој страни...

Кључне речи: поредак, држава, анархија, међународни, светски, глобални, систем, друштво, структура, субјекти, стабилност, равнотежа, изазови, претње, опстанак, интерес,...

Dragan R. Simic
TURBULENCE IN GLOBAL POLITICS
- From international order to global society –

SUMMARY

International order, almost unchanged during first three centuries of its existence, has been founded on the balance of power, diplomacy, alliances, international law, and after a certain amount of time, on international organizations as its key factors and subjects. Within such order, sovereign and independent states in circumstances of non-existence of basic power, that is, in the circumstances of anarchy but not chaos, do acknowledge and accept joint standards of behavior and activities. It is possible to talk about political, diplomatic, legal, economical and military side of a certain international order: since the notion 'international system' is most often used as a synonym for the notion 'order', it is necessary to point out that the 'order', in contrast to the 'system' implies also certain adopted rules of behavior and joint values. as its characteristic trait, alongside with international activities. Each order is system at the same time. On the other hand, there is a question whether, and to what extent, there are relations reflecting social and international order within a certain system. The international order among the states, in particular in last couple of decades, has been infiltrated deeply into the width of global society in statu nascendi, gaining an amorphous shape along the way – there are at least two orders existing and fighting for gaining advantage – one is an order with the states as main subjects, relying on the power balance; the polar power order (not excluding hegemonic and imperial structure of power) and various models of collective security on one side, and on the other side, there is a world order with individuals as its main subjects, that is founded on ideas, norms, values and institutions supporting them; the order of human security and human rights; the rich network of global management being based on new relation toward former dominance of political aspect over economical and environmental one.

Key Words: order, state, anarchy, international, world, global, system, society, structure, subjects, stability, balance, challenges, threats, survival, interest